

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXV-ik évf.

Május—Junius 1890.

3-ik füzet.

ENYEDI GYÖRGY ÉLETE.

A hatalom azon föltevással semmisíti meg a nagy eszmék és reformok képviselőjét, hogy az által az eszmét és reformot tartja megsemmisültnek; pedig a történelemből láthatná, hogy ez balgatagság. A kigyónak ha fejét elvágják, vergődő testétől többé tartani nincs ok. E téves felfogáson alapuló tapasztalás vezette félre mindenha, vezet félre és rosztára ma is az újítások elleneit. Az eszme nem természeti test; ha egyszer közzé tétetett, többé helyhez nem köthető, tetzés szerinti térközbe nem lehet szorítani, börtönben, bitófán, golyó által ki nem oltható. Az eszme, mint az emberi szellem igaz fénye, bejárja az emberiséget, meghódítja az elméket és sziveket, behat a kedélyekbe és közérzületbe, elterjed mindenütt, a hol művelt ember él, s a szép, jó és igaz becsben van.

Ez tanuság s óvó példa a szabadság és igazság elleneinek, vigasz bátor védőinek.

Mikor én Dávid Ferencz életiratát bevégeztem, úgy tetszett, mintha a nagy szellem lángja Déva várbörtönében végképen kialudt, munkájának gyümölcse veszendőbe ment volna. De az ezután következett nehéz és vészteljes korszakot K o l o z s v á r T ö r t é n e t e írása közben mélyrehatólag áttanulmányozván, Enyedi György — a költő, pap és theologus — kortársai felett magasan kiemelkedő egyénisége és sok oldalú munkássága magára vonta figyelmemet, tanulmányozni kezdtem őt, s meggyőződtem, hogy benne a Dávid Ferencz által vallott és kifejtett unitárius hitesezmék, tanok és hagyományok még éltek, s csak az ő nem remélt kora halála volt oka, hogy ő némely vallási eszme homályát el nem oszlathatta, s az unitárius hitéletnek új lendületet nem adhatott. E szellem, e vallásos eszmék és hagyományok ma is élnek, és élni fognak mindaddig, míg az emberi lélek öneredetét meg nem tagadja.

Egy évtized kellett rá, hogy csalódásaim és a keserőségek békénító hatása alól menekülhessek. Ezek elmúltak, s mielőtt a fenyegető

nagyobbak bekövetkeznének, veszi tőlem az olvasó közönség az egyik legnagyobb unitárius író — (tőlem valószínűen utolsó¹⁾) — életiratát.

* * *

Az irodalmak története azt mutatja, hogy egyes nép, sőt az egész emberiség csak gyéren állít elé valódi nagy elméket, melyek új utat törnek a tudományban s parlag mezőt vesznek megmivélés alá. A nagyobb szám a középszerűség színvonalán vagy azon is alul áll, járt utat választ, mások nyomán indul, eszmetársulás útján jut más eszmékhez, új alakban közöl régieket, s a könyvekben csak itt-ott csillámlik föl eredeti, új és szép.

Egyházi életünkben is e tény van igazolva: mások fejével gondolkozás, utánmondás és plágium van sok, eredeti alkotás, forrányomozó munka kevés. A XVII-ik század folyamában a reformált hitvallásu fejedelmek tartották lekötve az unitárius szellemet és eszme-fejlődést, a XVIII-ikban a jezsuitizmus, majdnem kiirtva mindent, a mi unitárius volt: hittant, könyvet, eszmét, egyént. A XVI. századot Báthori Zsigmond vérrel fertőzött kormányzása daczára irodalmi tekintetben fényesen zárja be Enyedi sok oldalról méltányolt, százfelől megtámadott, létfentartó s termékenyítő munkássága.

Enyedi eredeti gondolkodó s rendkívüli tudományos férfi volt. Erről az olvasó meg fog győződni a következő s hátrábbi részekben. Ezért választottam ki őt s foglalkoztam vele kedvvel és gonddal. Életében önként válik ki négy időkor és munkaszak: I. Születése és tanulása, II. Tanári, papi és püspöki hármás pályakörben működése, III. Irodalmi munkássága, IV. Halála és emléke.

I. ENYEDI GYÖRGY SZÜLETÉSE ÉS TANULÁSA.

Enyedi György szülőiről, születése helyéről, neveltetéséről és alsóbb iskolái hol végzéséről egykoruitól semmi sem maradt följegyezve. Uzoni F. István unitárius egyháztörténetíró születése évét 1555-re teszi.²⁾ Ugyanez őt Enyedről a nemes Mészáros-nemzetségből származottnak írja, bizonyítékul hozva fel 1.) hogy Enyeditől hallották hogy ő szemeivel látta, mily jeles iskolája volt ott Hunyadi Demeternek. Azonban az, hogy kik hallották, nincs megmondva. 2.) Borosnyai

¹⁾ Reméljük, nem az utolsó. Szerk.

²⁾ *Historia Ecclesiastica Transylvano — Unitaria. Lib. 1. Volum. 1. 316. l.* Megjegyzem, hogy én a székely-kereszturi unitárius közép-tanoda példányát használom egész értekezésem folyamában; ellenőrizésnél azok kötetei és lapszámozása veendő figyelembe.

Zsigmond, nagy-enyedi mult századi ev. ref. főtanodai tanár 1745-ben Kolozsváratt nyomtatott egyházi értekezésében¹⁾ azt írja, hogy Enyed mezővárosnak külföld előtt ma is az a rosz hire van, mintha az a socinianismus fészke volna, Enyedi György socinianus püspök és az Isten fia és a Szent Lélek istenségének legkeményebb ellensége miatt, a kinek érczbe metszett s csak az előbbi években megtalált emlékét jó áron megvette az ottani könyvtár. Ez, mint másfél századdal későbbi, a dolog érdemét amugy is csak távolról érintő szóbeszéd, keveset bizonyít, a socinianismussal vádolást pedig a hátrábbiak megczáfolják. 3.) Enyedi prédikációi 2-ik harminczves füzetében (Triacotas = minden olyan, a miben harmincz van) a 60-ik beszédben mondja, hogy ő Károlyi György enyedi ev. ref. predikátortól halotta ama tant, hogy a Háromságnak észszel meg nem fogható titkát egyszerűen hinni kell. 4.) Sztáray Miklós özvegye, Flavius Josephus történetét ajándékozván Enyedi Györgynek, ő ebbe itt-ott jegyezgetett, halála után tiszt. tudós Mészáros Gáspár urra szállott, hihetően atyai vagy anyai rokonsági ágon, a kitől Sarmasági Zsigmond Thordavármege főispánja²⁾ és fejedelmi tanácsos olvasás végett elkérvén, gendri kastélyában olvasta el, s 1610. jan. 4-ikén küldötte vissza, boldogságot kívánva tulajdonosának... Uzoni innen következtetve, azt is hihetőnek tartja, hogy Enyedinek könyveivel együtt nagy hitani és exegetikai műve³⁾ is ide került, és sokáig volt kétes, hogy az unitárius egyház, a melynek érdekében iratott, megválthassa, a mire mintegy rá mutat Thoroczkai Máthé, midőn azt Enyedi halála után a kolozsvári közönség saját költségén kiadván, az ajánló-levéiben ily kifejezéssel élt: „Előkerült a könyv minden reményen kívül, a jeles férfinak csaknem sirjáról ragadva le...”

Ez érvek nem állapítják meg bizonyosan Enyedinek avagy csak születéshelyét is; de mivel Uzoni följegyezte, én is megemlítettem; hátha hiányait későbbi kutatók pótolják. Uzoní azon megjegyzéssel zárja be nyomozódását, hogy jó embereknek nem kell eredetét kutatni. (Boni viri origo non multum est inquirenda.) Ő nem volt e föld fia; ez idézet minden anyagiasságtól távol álló eszményies jellemét fejezte ki röviden és találóan.

Az itt levő nagy hézag után Uzoni csak annyit említ még Enyediről, hogy ő mint 16 éves ifju 1571-ben ment külföldi egye-

¹⁾ Historia Ecclesiastica Transylvano — Unitaria. Lib. 1. Volum. 1. 38. l.

²⁾ U. o. 293—94. l.

³⁾ Explicationes Locorum stb. Hátrább adom teljes címét.

temre,¹⁾ s hogy hol, mit és mennyit tanult s útagzott, őt gyalázólag említvén föl vitairatában ev. reformált hitre tért egykori tanítványa, Szilvási János, Enyedi maga védőiratában így írta meg minden kételety kizárólag. „Szilvási — ugymond — hánykolódó beszédeivel nem csak külföldi útagzását veti ellenében, de tanítójává is teszi magát. Erre néhány szót szólania kell. Ő — írja 3 és fél évig útagzott külső országokban, Genfben másfél évet töltött, ugyanannyit vagy valamivel többet Paduában, a többi időt Német-, Francia- és Olaszország jelesebb városaiban és helyein töltötte el.“ E saját elbeszélés megigazítja azokat az életirati botlásokat, melyek szerint Enyedi külföldön 6 évig maradottnak van írva. S az egész idő alatt — a mint ezt is maga Enyedi mondja — a kolozsvári nagytekintetű tanács neki 260 forintot adott, ő nem megvetendő számú könyvvel gyarapodva és adósság nélkül tért vissza, ugy, hogy sem ő az útagzást, sem Kolozsvár a rá tett költséget meg nem bánta s magát miatta meg nem szégyenlette. E védőirat 1594. febr. 23-án kelt saját neve alatt.²⁾

Uzoni F. István Enyedi hazatérését 1574-re teszi, a mikor Dávid Ferencz még élt, s bizonyítékul idézi Palaeologus Jakab iskola-rectorról írt dicsőítő versét, midőn az a Mennyei Jelenésekre magyarázatát írta.³⁾ Hogy 1574-ben már útban volt hazája felé, igazolja rövid bécsi tartózkodása, a mi alatt Gismundáról, Tancred király leányáról szép historiás költeményét mint alig 20 éves ifju írta, a miről hátrább művei közt bővebb szó lesz.

II. ENYEDI MINT TANÁR, FŐPAPA ÉS PÜSPÖK.

Enyedi, a mint Szilvási is elismeri, hat évig volt Dialectica tanára a kolozsvári felső iskolában. Uzoni följegyzése és az ottani tanrendszer szerint egyidejűleg a Logicát is tanította, elébb mint lector, 1587. óta mint igazgató (rector) a hittan tanárává is lett. Szilvási őt egyszerűen professornak mondja.⁴⁾ Uzoni ellenben azt írja, hogy ő kevés híján 14 évig volt lector s 11-ig rector, a mely tisztelet a püspöki hat év alatt is megtartott.⁵⁾

¹⁾ Historia Ecclesiastica stb. Lib. 1. Vol. 1. 316. l.

²⁾ U. o. 305. l.

³⁾ Versus vel Epigramma in Laudem Jacobi Palaeologi stb. (Kéziratban) Historia Ecclesiastica stb. Lib. 1. Volum. 1. 295. 316. l.

⁴⁾ Histor. Eccles. Lib. 1. Vol. 1. 295. l.

⁵⁾ U. o. 316. l.

Kitűnő hittanárságát igazolja szakmájában írt két kézi könyve;¹⁾ mint Logika és Dialectica tanáráról Szilvási Heidelbergből dicserő levelet írt Szent Mártoni János iskola rectorhoz, melyben az ottani egyetemi tanárok felől úgy nyilatkozott: „szeretné, hogy azok hallják meg Enyedi előadását!”²⁾ Mint pap a magyar ekkleziát szolgált; éber őr és hatalmas egyházi szónok volt, beszédei többnyire erkölcsi és társadalmi irányúak. Ezek közt sokszor napi eseményeket is tárgyul véve, hatásosan beszélt róluk. Hires beszédei: a hittagyás (Apostasia) és képimádás ellen, a lágymelegek, ünnepnapok megrontói, az ország helyes törvényeinek meg nem tartói, a hiu dicsvágy, templomba nem járás, mások megítélői, a tettetés és emberi hagyományok ellen tartottak. Egy alkalommal a hitbeli vakság ellen tartott menydörgő beszédet, alapul véve Sz. János evang. 17 r. 3. versét: Ez az örök élet, hogy megismerjenek tégedet sat. „Sok esztendeje már — így szól egyik helyén — hogy a világosabb tudomány hirdettetik mind Erdélyben, mind főképen itt Kolozsváratt, de mily kevésbé látszik némelyeken, siralmas látni! Gyalázat, hogy sokan, a kik külső dolgokban elég eszesek és nagyzők, az isteni dolgokban mily tudatlanok, hogy egy gyermeknek is igazabb értelme van az Isten igéje felől. Hallottam füleimmel, mily tudatlan szók jönnek ki ajkaikról, Isten és Krisztus közt nem tudnak választást tenni, a mi Istené Krisztusnak, s a mi ezé, amannak tulajdonítják. Köz szájon forog nálunk: Istennek szent halála, uram Jézus én teremtőm! Krisztus oly Isten mint az Atya sat. Ez a ti vallástok? így hallgatjátok a predikációt? Ez csak ABC a szent írásból, a mit gyermekeknek kellene tanítani, s ti azt sem tudjátok!? Nem a tudatlan elme ennek az oka, mert tudtok hasznót keresni, érzitek a nyereség szagát; nem is a tudomány mélysége, ez nem olyan, mint a pápáé: egy nem egy, három nem három, Isten nem Isten sat. Oka a tunyaság és gondviseletlenség, mely miatt el kell vesznetek.”

Hasonló volt a város igazgatása ellen tartott prédikációja, azért, hogy eltöröltes³⁾ a régi törvényt, hogy a várkapuk az ünnepen egész nap, köznapokon pedig napfelkeltéig bezárva legyenek, hogy az isteni tisztelet csöndben tartassék meg. „Ama törvénynyel kihalt

¹⁾ Tractatus Theologicus. Kézirat. Symboli Apostolici fons et origo. Hist. Eccl. s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 295. l.

²⁾ Hist. Eccl. s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 301. l.

³⁾ Hist. Eccl. sat. 293. l.

az emberek lelkéből a buzgóság — mondja Enyedi. Avagy a jégverés után többen jönnek-e a templomba? Csak úgy járnak el, hogy köznapon nincs is kinek tanítani, mert a kőfalnak és verebeknek nem prédikálhatunk. Valami jó rendtartást isteni tiszteletre, vagy jámbor életre szabtak-e a birák? vagy a tanács? Sőt a mi jó volt, azt is felbontották. Most végig nyitva van a város kapuja, vasárnap lovagolnak ki szőlőkbe, mezőkbe, szénafüvekbe, buzákba! Ám lássad, gyönyörködjél benne, ha szépnek talárod.¹⁾

Szigoruan megróttá a hitváltoztatást, kivált a főurak világi hasznéért sűrűn kezdvén eltérni az unitárius vallásról. „Nem sokat találtak, a ki az emberek tisztességéért az Isten dicsőségét hátra ne hagyná. Sőt lelkiismeretök ellen is tusakodnak. Már oda jutottunk — ugymond — hogy számunk kevés voltát kezdik ellenünk vetni, ámbár e nélkül négyszer lennének többen, mint ma vagyunk. E hit-hagyás miatt naponta a kálvinhitűekhez vagy a Báthoriakhoz térnek hivatalért. Ne vesse hát nekünk senki szemünkre a pápások sokaságát és a mi gyülekezetünk kicsiny voltát. Gyakran a kisebb számnál van az igazság. Ha ki el akar menni, menjen. Ha egy, kettő, tíz, száz, ezer elszakad is, marad 12, de azoknak sem kell hizelkednünk. Hadd futkossanak, sétáljanak ki s be a templom ajtaján; egy tudós, jóakaratu hallgatót tartson nagyobbra a pap s becsülje inkább, mint az értetlen, hitvány embereket. Azok Istennek kedves dolgot nem cselekesznek, kik erővel, büntetéssel, fenyegetéssel hajtják az embereket vallásukra.²⁾ Nem csoda, ha a század világi haszonkeresetét s az emberek változó természetét látva, mely ellen annyit panaszott egyházi beszédében, felkiáltott: „Hol lehet az igaz tudománynak és tanítóknak nyomorgatása és csufolása nagyobb, mint közöttünk?! Majdnem szégyennek és szitoknak tartják már az egyházi embereknek még csak nevét is. De az volt sorsa az igazság hitvallóinak minden időben Krisztus urunk óta!³⁾”

Tartott beszédet Enyedi Báthori Zsigmond fejedelem ellen is, Ezekielről írott próféciás könyv 44 r. 26 versét véve alapul, az ifju fejedelmet, a ki 23 éves volt, Roboámnak nevezve, ⁴⁾ midőn 1594. őt belső titkos tanácsosát a kolozsvári piacon lefejeztette; ⁵⁾ s még is annyi honfui vérontás után, mikor 1596. hadi népét Oláhország ellen

¹⁾ Hist. Eccl. sat. 312. l.

²⁾ Historia Eccles. sat. Lib. 1. Vol. 1. 311. l.

³⁾ „ „ „ „ „ „ „ „ 312. l.

⁴⁾ Predikációinak 30 beszédéből álló II-ik füz. a 30-ik predikáció.

⁵⁾ Histor. Eccles. s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 311. l.

harczba vitte, egyik beszédében, ¹⁾ melynek alapjául a 20-ik zsoltár ezen helyét vette: Hallgasson meg tégedet az úr, hiveivel együtt buzgón imádkozott Istenhez: „hogymivel a fejedelemnek ügye van ellenségével — ugymond — nekik a régi szentek példáját és cselekedetét kell követniök, hogy imádságuknak is olyan ereje legyen, a mint azokénak hathatóságát a szent könyvből olvashatni; végül könyörgésében kérte Istent, hogy meg nem emlékezővén sok gonosz-ságukról, cselekedjék irgalmasságot, tartsa meg őket a fejedelemmel együtt békességben és csendességben a hazában, a mi ügyet pedig a maguk oltalmára felvettek, abban adjon boldog előmenetelt és véget, hogy atyjok fiai a harczból megtérvén, velek együtt Istennek jóvoltáért és kegyelmességeért örömmel hálát adhassanak, s őt lelki vigassággal magasztalhassák.“ ²⁾

Enyedi ekléziájának papja, hazájának profétája volt, a ki előre megjósolta annak nemsokára bekövetkezett veszedelmét, a ki azok lelki és világi javát azzal az aggódó szeretettel munkálkodta, a melyről azt mondja az írás, hogy megemészti azt, a ki a közért s Isten dolgaiért így él. Uzoni így jellemzi őt: Gyöngye, beteges levén, a sok munka megromlalta, mert még betegen is teljesítette sokféle kötelességeit. Utolsó életévében Ezsaiásnak a babylóniakra vonatkozó próféciájáról kezdett beszéd sorozatot írni, kettőt el is végzett, de a másodiknak végére ezt írta: „a többieket a rám következett betegség miatt el nem készíthettem.“ Célja az volt, hogy harcza bonyolult hazáját vigasztalja, s hiveiben a hadi erények ösztönét fölkeltse. Míg a betegség miatt szünetelnie kellett, elérkezett a husvéti nagy ünnep, s bár még beteg volt, arra mégis két prédikációt dolgozott, egyiket a Dávid magvából származó Jézusról, másikat a naptár (Calendarium) megjavításáról. Ily irányban folytatta egyházi munkálkodását 1596. év, 1597. év nyaráig. Ekkor Báthori fejedelem hada az ellenségtől megveretvén, midőn látta a haza és vallás közeledő gyászos romlását, s elgondolta, mennyiszor vetették meg az ő, Isten sugallatából a haza és fejedelem javára adott tanácsait, mint hajdan egy Jézus nevű izraelita hét éven át siratta Jeruzsálem elpusztulását, fenszóval jajgatva a templomban és város utczáin szétjártában, míg a római ostromló sereg egy golyója életét kioltotta: úgy Enyedi is Erdélynek hét év előtti eltűnt boldogságát, hét vasárnap tartott egyházi beszédében siratta.

¹⁾ Predikációinak II-ik 30 beszédből álló füz. 59. beszéd.

²⁾ Histor. Ecclesiast. s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 314 l.

Első siralmát Ezechiél próféciája 19 fej. 1. verséből vette, megmagyarázva abból: miféle cselekedésekkel adnak alkalmat és okot a féjedelmek arra, hogy bírodalmukból és uraságukból kiessenek? Második siralmas beszédét az ország elszegényedéséről tartotta, harmadikat a bálványimádás ellen, negyediket az igaz keresztény szeretetről, az ötödiket és hatodikat az egy igaz Isten imádásáról, a hetediket Lukács evang. 19. részéből, melyben Erdélyt és Kolozsvárt, mint a haldokló Jézus Jeruzsálemet, oly keserűen síratta, érintve, hogy híveihez többé szólni nem fog, a mi be is telt. „Oh hív pásztor — így zárja be e részt Uzoni — a ki a te nyájadért lelkedet adod ki!“¹⁾

Enyedi írt halotti beszédeket, ezeken kívül 4 füzet harmincz—harmincz beszédből álló (Triacontas, értelmét fennebb adtam,) templomi beszédet, a 7-diket halála miatt nem végezhetette be. Ezekből egy jókora 4-edrét kötetet tölem a székely-kereszturi unitárius középtanoda bír ajándékol, a mit én Koronka Antal aranyoskői esperestől emlékül kaptam. E beszédekből a görög és zsidó irodalmak, a szentírás és régi szerzők és szentatyák írásai teljes ismerete tűnik ki; idézeteit mindkét nyelvből eredetiben veszi fel szövegébe.²⁾ Emberi tekintetek nem korlátozták, Isten dicsőségének rettenthetlen bajnoka, férfiúi jellemét hátrább nagy műve előszavában és ajánló-levelében kortársaitól megírva hátrább látni fogjuk.

Püspökké 1592. választatott,³⁾ a nap nincs sehol följegyezve, neve legelőbb az 1592. nov. 3-ki főtanácsí j. könyvben fordul elé;⁴⁾ mint püspök minden évben tartott zsinatot, az elsőt 1592 júliusban, 1593. jun. 20. és következő napjain Tordán, 1594. jun. 5. és következő napjain Kolozsváratt, 1595. jun. 4. s következő napjain ismét Tordán,⁵⁾ 1596. jun. 9. és következő napján megint Tordán, 1597. jun. 8. s következő napjain Kolozsváratt,⁶⁾ melyeken az egyházi fegyelmet szigoruan fentartotta s a hibázók ellen a törvényt engedékenység nélkül alkalmaztatta. Az utóbbi zsinaton Lőrincz, vajdakamarási papot, mint paráznát, fősvényt, részegest és képimádót az egyházi bíróság által perbe fogatva, kihallgatás és bizonyítás

¹⁾ Historia Ecclesiastica s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 314—16 U.

²⁾ " " " " " " " " 297 l.

³⁾ " " " " " " " " 295 l.

⁴⁾ " " " " " " " " 204 l.

⁵⁾ " " " " " " " " 312 l.

⁶⁾ " " " " " " " " 313 l.

hogy ő — a ki külföldön évekig a philosophiában és theologiában búvárkodott — az élvhajhászó Bécsben ily munkára fordította figyelmét s a magyar irodalmat ily korán egy közkedveltségű művel gazdagította.

Heinrich Gusztáv, m. tud. akad. levelező tag és budapesti egyetemi tanár 1882. Boccaccio életéről és műveiről terjedelmes tanulmányt irván: annak Enyedi által fordított fenjelzett művét is bírálva ismerteti; elmondja, hogy XVI. századi magyar irodalmunk egyik igen becses és legrégebb verses elbeszélése, melyet hogy korában kedveltek, mutatja első megjelenése után nem sokára 1577. Debreczenben, 1582. Kolozsváratt, 1592. Monyorókereken, tehát egymásután csakhamar háromszor kinyomatása. Heinrich elébb megismerteti röviden a költemény tartalmát és irányát; kiemeli, hogy Enyedi a Beroald-féle költemény fordításához öt vers-szakkból álló bevezetést írt, ¹⁾ azután a történet elbeszélése folytán eredetijét ismét 5 vers-szakkal bővítette, hatni kívánva kora társadalmi erkölcsaire. ²⁾ Enyeditől látszik származni a beszély két részre osztása, ³⁾ melyet ő az eredetitől eltérőleg ismét érdekesen bővit meg a nemesség lényegével és igaz becsének bölcselmi meghatározása által. E nézetei — írja Heinrich — a kor szempontjából annál érdekesebbek, mert nem Beroald-tól valók.

Két eszköze vagyon a nemességnek,
Melyek által részleltetnek mindenek:
Fegyver egyik útja a tisztességnek,
Szép tudomány második útja ennek.

Igaz nemzetséget nem adhat a pénz;
Nem vehetni áron, mert igen nehéz.
Szín-nemesség az, kit papirosan vészsz;
Szerencsétől illetén nemesség vész.

Mindnyájunknak eredete Istentől,
Születésünk hozatik atyáinktól;
Jó életünk adatik csak Istentől,
A nemesség jó erkölcs folyásától. ⁴⁾

¹⁾ Boccaccio élete és művei 183—84 ll.

²⁾ " " " 181—82 ll.

³⁾ " " " 189 l.

⁴⁾ " " " 194 l.

Ezután Enyedi ismét megtoldja eredetijét Tancred király lelki állapotának a bosszu utáni jellemzésével,¹⁾ valamint Gismundának Vénushoz intézett azon panaszos esenkedésével, hogy sebeit gyógyítsa meg. A mi itt következik, egészen Enyedié. Két versszaka ez :

Oh kegyetlen! bár ne láthattál volna,
Atyám házát meg se szállhattad volna,
Nyílaiddal rám se lőhettél volna,
Halálomnak ha voltál kívánója!

Hitetlen! mért örülsz elveszésemnek?
Vagy mi hasznod vesztében életemnek?
Ha te voltál kezdője szerelmemnek,
Mért nem vagy őrizője életemnek?²⁾

Mikor Gismunda mérget vett s Tancred tört dőött önszivébe Enyedi — írja Heinrich — az atyákhoz és gyámokhoz intézett hosszú intéssel végzi elbeszélését, intve őket, hogy ne rekeszszék útját a házasságnak. Ez elmélkedésében sok szép vonás van. Nem emlékeztet-e Petőfire e hasonlat, kérdi ő?

Lám virágnak földben rejtett gyökere,
Hideg előtt csak napig áll rejtezve,
De ha éri tavasznak meleg szele,
Nem titkolja, fűben lesz jelensége.

Virágjában siesd leányod inteni,
Isten szerint házasságra biztatni,
A szép időt ne hagyj hiába folyni,
Nehéz időbeli kárt megfoldozni.

A szép rózsza kedves csak idejében,
Ha megnézed mosolygó szép színében;
De ha hervadt, nincsen oly becsületben,
Az aggság is, higgyed, nincs szeretetben.³⁾

A gyámokat, kik az árvákat csalják s rabolják, szintén szigoruan megdorgálva, intését így végzi:

¹⁾ Boccaccio élete és művei. 195 l.

²⁾ " " " 199 l.

³⁾ " " " 199. l.

Nem állandó az illetén házasság,
 Melyet szerez erőszak vagy boszúság;
 Avagy a kit forral pénz és gazdagság,
 Nem sokára préda leszen asszonyosság.¹⁾

A ki meg akar házasodni, nézze csak a szeretetet, átkozott, a ki egyébre tekint — mondja Enyedi a bezáró vers-szakban.

A szép rózsa vala már kijövésben,
 Piros pünkösöd havának közepében,
 Másfél ezer hetvennégy esztendőben,
 Ezt éneklé társához szerelmében.

* * *

Ez éneknek deákból fordítója
 Nevét versek fejében nem titkolja.
 Nagy gondolat szivét szállotta vala,
 Istent kéri, ily szeretettől óvja.²⁾

Végül Heinrich Enyedinek forrásához való viszonyát és költeménye értékét határozza meg.

„Enyedi — ugy mond ő — Beroald fordítójának mondja magát, nagyon helytelenül. Költeménye a humanista művének igen szabad, önálló átdolgozása, mely sokszor lényegesen eltér eredetijétől. Még ott is, a hol valóban fordít, mint a közlött példákból láthatni, igen szabadon jár el, legnagyobb részt pedig a cselekvésnek és (ritkán) az elmélkedéseknek csak fonalát követi. Sok részlet teljesen az övé: a nemesekre és gyámokra vonatkozó, a történeti és mythologiai célzások nagy része, Gismunda fogadása, mint a cselekvésnek egy fő mozzanata (melyet csak Enyedi hangsúlyoz), a Vénushoz intézett ima (?), a befejezés (Tancred bűnhődése, melyről a források mit sem tudnak), teljesen az ő munkája. Enyedi az egész költeményben hivatott, hangulat keltő tehetségnek mutatkozik, mely főleg a lyrai költészet terén kiváló sikerrel működhetett volna. Költeményének két fő hiánya — a nyelv és verselés gyarlósága és a tultengő didaktikai irány — első sorban korának hiányai, melyeken a fiatal költő részben tul emelkedni nem tudott, részben határozott moralizáló világnézeténél fogva nem is akart. Enyedi műve költői szem-

¹⁾ Boccaccio stb. 200 lap.

²⁾ Boccaccio stb. 200 lap.

pontból nem oly kitünő, mint Boccaccionak épen egyszerűségénél fogva megindító, kedves elbeszélése, de kétségkívül értékesebb Be-roald hideg mesterkéltséges verselésénél.¹⁾

Heinrich véleményét pongyola és nem magyaros iránya mellett is szó szerint átvettem; az nem hátrányos Enyedire nézve, sőt mivel e tudós nem erdélyi s elfogultság róla föl nem tehető, a megnyit ő elismer, azt egészen jóba vehetik Enyedi tisztelői, a miben pedig hibát lát, azt az olvasó maga is megítélheti, ha Enyedi vagy bírálója téved.

Második műve a Hunyadi Demeter unitárius püspök felett 1592. jul. 6. tartott halotti beszéd²⁾, melynek létét Kénosi Tözsér János tordai unitárius tanár tartotta emlékezetben,³⁾ ma egy példányban sem ismeretes.

Harmadik töredék művének írja Scherzer János Ádám Enyedinek Socini Fausthoz irt azon levelét, melynek szerinte ez volt czime: *Scriptum de invocando aut non invocando in precibus Christo*, a melyre az 1596. sept. 16-án terjedelmes czáfoló választ irt s művei közt ki is nyomatta. Önálló mű e levél nem lehet, legalább itt nem. Socini válaszából erre semmi igazolás nem található, a ki mindig mint magán levélről szól és sem czimet nem ad neki, (mint tévesen ad Scherzer,) sem azt, hogy ki lett volna nyomtatva, nem említi. Itt tehát csak töredékről lehet szó, még pedig igen hézagos és önkényesen kiszaggatott töredékről, a mely csak itt és csak annyiban mondható kinyomott műnek, a mennyiben abból néhány mondatot a válaszoló, illetőleg czáfoló levél fentartott. De akár egyszerű levélnek, akár önálló mű töredékének vegyük a Socini által emlékezetben hagyott Enyedi-féle hittani és exegetikai emlékeket, oly pontosak azok már magukban és Socini nagy gonddal és sok elmével itt ismertető, illetőleg czáfoló észrevételei kapcsolatában, hogy azt Enyedi György életiratának, az ő irodalmi munkálkodását tárgyaló részébe felvenni szükségesnek és tanuságosnak itéltem.

¹⁾ Boccaccio s. a. t. 200 l.

²⁾ *Oratio Funeraria ad Tumulum Clarissimi Viri Dni Demetrii Hunyadini Superintendentis Ecclesiarum Unum Deum Patrem et Mediatorem Jesum profitentium, ac Pastoris Claudopolitani, qui 6. die Julii Anno 1592. exspiravit. Habita a Georgio Enyedo in Claudiopoli. Typis Heltanis. 4.*

³⁾ Joannes Kénosi Tözsér: *Bibliotheca Unitariorum etc.* 4-drét, gr. Kemény József gyűjteményében. Szabó Károly: *Régi M. Könyvtár, I. köt. Kolozsvár 1592. 62. l.*

E szerint Socini Fausto válasza Enyedi György levelére¹⁾, valamint az abba fölvetett s Enyedinek tulajdonított nézetek és hitelvek együtt képezik e pont alatti közlés tárgyát. E válaszból az tetszik ki, hogy Socini megkérte Enyedit, hogy vele a közte és Dávid Ferencz közt fenforgott nézetkülönbségről barátságos szót váltson és a Krisztus imádása kérdésében miképen gondolkozik, neki nyíltan mondja, vallja meg. Ezt és nem egyebet kért tőle — ugymond — igen sajnálja, hogy ő erre magát akarata ellenére kényszerítettnek írja, még csak nem is gyanítva annak oly okát, a mi helyeselhető lenne. Mit akar ő — ugymond — Enyedi hátrább jobban megéri, most csak annyit mond, hogy őt semmi veszély nem éri most, s nem fogja érni ezután is, ha a dologban kételyeit vele most vagy ezután közli, sőt Isten segélyével az élet minden javánál többre becsülendő nevezetes haszna lesz belőle, ha megengedi, hogy kételyeit eloszlatni megkísérelje. A mit mielőtt tenne, néhány szóval megmutatja, mily szükséges rá nézve a Krisztus imádása kérdésének megismerése. Enyedi maga is érzi ezt — ugymond Socini — a midőn világosan írja, hogy a Krisztus imádása vagy nem imádása felőli két vélemény közül az egyiknek igaznak kell lenni, t. j. vagy rendelve és parancsolva van, hogy a Krisztus imáandó, s ekkor nekünk őt imádnunk kell; vagy pedig az hallgatólag vagy nyilván meg van tiltva s így őt jogosan semmiképen nem imádkhatjuk. E véleményből következik, hogy vagy az, a ki őt imádja, vagy a ki nem imádja, a legsúlyosabb bünt követi el, s minthogy a kettő közt valami közép álló nincs, mindenkire, a ki e kérdésben az igazságot nem ismeri, a legsúlyosabb büntetés veszélye vár. Ebből — a mint ő hiszi — Enyedi maga átlátja, mennyire szükséges az igazság ismerése.

Es most kételyeire tér rá.

„Elsőben — ugymond — Enyedi kétkedik abban, hogy Socini hitnézete, a mi a zsidózók és pópások véleménye közt középben áll, épen e miatt megállhasson, minthogy szerinte a középső vélemények gyakran csálnak. Nem igyekszik példákkal igazolni — mondja Socini — hogy isteni dolgokban ép a középben állók a legigazabbak; azt sem hangsúlyozza, hogy a józan ész tekintve, sokkal valóbbszinű, hogy az igazság középben van, mint a szélsőségekben, a mit Enyedi maga is igazol, midőn azt mondja, hogy azok hizelkednek az embereknek és tetszetősek; csak annyit mond meg egyenesen, hogy ő az általa vallott hitnézetet nem azért fogadta el, hogy a másik kettő

¹⁾ Teljes czime látható e közlés végén.

között középen áll, de mivel a dolog természete készté úgy érezni, a miből következik, hogy Enyedi kételyének itt nincs helye.

„Enyedi abban is kételkedik — írja Socini — ha vajjon helyes-e az ő okoskodása, a ki abból, hogy a Krisztusnak meg van a maga országa s ő az egyház kormányzásában jelen van, szükségképen következik, hogy őt imádni lehet s a ki ezt tagadja, annak amazokat is tagadnia kell, vagy nem kell elismerni. Enyedi kételyének oka az — mondja Socini — mert ő úgy látja, hogy Krisztus országa és kormányzása el lehet az imádás nélkül; szerinte az Isten az ő szövetség idejében uralkodott minden nemzetek felett, s azok még sem imádták. Erre Socini megjegyezte, hogy ő nem következteti, hogy az imádás az országból és uralkodásból lesz vagy lett, de abból jog szerint lehet és lehetett. Mert itt nem az a kérdés: vajjon Krisztust imádni kell-e? hanem az, hogy imádni lehet-e? Mert ha — a mint Enyedi nem kevesebbé igazán, mint a dologra tartozólag írja — soknak kell meg lenni, a mik nem lesznek meg, hasonlóképen, sőt sokkal inkább, sok jog szerint meg lehetne, a mi még is nem lesz meg.

„A mit Enyedi Dániel profétától¹⁾ az angyalokról idézett — írja Socini — a melyek szerinte gondviselői voltak a zsidóknak és görögöknek a persák ellen, felette bizonytalan; de nem is gondviselőjének, hanem a zsidók fejedelmének van írva Mihály angyal, s ha ő el is fogadja a példát, úgy, a mint idézve van, mi köze annak a fenforgó kérdéshez, midőn csak egy helyen fordul elé, hogy az angyalok a zsidóknak gondját viselik, nem érintetvén sem az, miben áll e gondviselés? sem hogy meddig tart? sőt az sem mondatván meg: vajjon az angyalok értik-e gondolatait s meghallgatják-e imáit azoknak, a kiknek gondját viselik? S vajjon — kérdi Socini — ezek imádása megegyezik-e a Krisztus imádásával, a kinek neve valahányszor a szentírásban előfordul, mindig említve van országa és uralkodása, hogy az atya fiának mindenben hatalmat adott, a ki örökkön örökké, az idők végeig gondját viseli és kormányozza az ő egyházát, hatalma van az angyalok felett, s ismeri nem csak az emberek kérését, de gondolataikat is. A mit továbbá Enyedi felhoz, hogy az angyalok kegyes emberek imáját Istennek bemutatják, nincs megírva — ugymond ő — a mennyei jelenések általa idézett 8. r. 3 versében (ő pedig Tóbiás könyve tekintélyét s bizonyító erejét

¹⁾ 10 rész 13., 20. vers. Ez a Stegman Joachim kolozsvári unitárius tanár és pap kézirati pótlása a könyv lapszélén. A könyvnek Jankovichs birtokába honnan jutását ez és ama másik bejegyzés mutatja: Ex Libri Joachimi Stegmanni. Én jól ismerem az írást.

nem ismeri el), sőt ha meg lenne is irva, akkor sem tartoznék a do-
jogra, mert ez és a Krisztus országa és uralkodása közt semmi ha-
sonlóság nincs. A mi ott irva van, hogy egy angyalnak kezébe sok
szövétnak adatott, hogy a szentek könyörgéséből áldozatot tenne,
ezzel Jánosnak látásaiban az jelentetett meg, hogy a szentek imád-
sága Isten előtt legkedvesebb és legjobb illatu áldozat.

„Enyedi utolsó kételye az angyalokat illeti — mondja Socini —
a kik őrködnek a kegyesek körül s védelmezik őket sat. s mégis
az őrködésökért soha egy kegyes ember sem állította, hogy őket
imádni kell. Itt legelsőbben azt jegyzi meg, hogy Enyedi, mint már
előbb is tette, az imádás lehetősége kérdését az imádás
szükségességévé változtatta, mert itt nem az a kérdés: kell-e
imádni a Krisztust, de az, jogosan lehet-e? Voltak kegyes emberek
— írja Socini — a kik, bárha nem állították is, hogy az angyalokat
imádni kell, de azt igen, hogy jogosan lehet, azon angyalokat t. i.,
a kik az emberek őreiül adattak; mely vélemény helyességét nem
vitatja, sőt megengedi, hogy hibás. De ebből Krisztus imádása ellen,
a mi jogosan lehetséges, semmi érvet sem következtethetni, s csu-
dálkozik, hogy Enyedi Krisztus országát és uralkodását az angyalok
őrködésével s Mihály angyalnak a zsidók őrizésére adott parancsával
egytermészetűnek tartja. Mekkora különbség van ugyanis — mondja
Socini — Krisztus, a király, úr és örök s absolut uralkodó és
gondviselő, s Mihály között, a kinek — mint Dániel profécziája
idézett fejezete szerint azok fejedelmének — e próféta korában a
zsidókra való gondviselés meg volt parancsolva, de hogy annak mi
volt az értelme, nem bizonyos. A fejedelem szónak ugyanis mind a
zsidó, mind a görög nyelvben sokféle értelme volt. Mondathatott ő
zsidók fejedelmének, nem azért, mintha országuk fejedelme lett
volna... (itt a további fejtegetés megszakadását pon-
tok jelölik.) Socini nézete az, hogy itt Mihály név alatt a Krisz-
tus ábrázolatik; Tremellius bibliafordítása 10. fejezetében is ez van,
nem azért, mintha már akkor tényleg a zsidók fejedelme lett volna,
de mert azzá leendő volt, s Dánielnek ez mint látomány (V i s i o) meg-
jelent. De ebből, a mi egészen jóslat és e felett mystikus, ugy a mint
a szók szólnak, semmi bizonyost következtetni nem lehet. Láthatja
ebből Enyedi — így végződik Socini okoskodása — hogy a minket
őrző angyalok, a mi szolgatársaink, Krisztus küldöttjei (minister)
és szolgálói, a kiktől nem tudjuk bizonyosan, mennyire terjed ki ránk
való gondviselésök, (vannak, a kik az egészben kétkednek) s tisz-
tök csak jelezve és ajánlva van, nem tudjuk: vajjon mindig jelen van-

nak, hogy imáinkat meghallgassák szintugy, mint Krisztus, a mi királyunk és urunk, a kinek Isten magán kívül mindeneket alá vett, s a ki mennyen és földön teljhatalommal bír, megvizsgálja a sziveket és veséket — ezt a Krisztust az angyalokkal egybehasonlitni akarni sokkal nagyobb képtelenség, mintsem szóval eléggé ki lehetne fejezni. A miből következik, hogy ha valaki az angyalt imádni merészkedik, szükséges, hogy annak jogos tehetésére isteni intést kapjon; ellenben Krisztus imadására nemcsak parancsra nincs szükség — a miről Enyedi ellenkezőleg látszik gondolkozni — ám-bár a parancs nem csak arra tanítva, hogy Krisztust imádni lehet, de hogy kell is, de intésre sincs. Kétkedni abban, hogy Krisztus lehet-e imádni? annyi, mint kétkelni, hogy ő valóban a mi királyunk, a kinek hatalom van adva, minket meghallgatni és megsegíteni. Ha Enyedinek szükségesnek látszott volna az ő Dávid Ferenczczel való vitatkozását valaha szorgalmasabban megolvasni és megfontolni, könnyen meggyőződött volna arról, hogy azok, a kik a Krisztus imádatát tagadják, nem más okból teszik azt, mint hogy tőle az egyházban levő országát és uralkodását elvegyék; de minthogy Enyedi — a mint saját szavaiból is kitetszik, a miket hozzá intézett — csaknem retteg azon irások szorgalmas megvizsgálásától, csoda-e, ha azt nem látja át? csoda-e, ha ő a Krisztus imádatát illető ezen fontos kérdésben, a melynek igazságát meg nem értvén, tudása a keresztény vallásnak ép legfőbb lényege s e mysteriumok felől tünik fel fogyatékosnak, s végre, csoda-e, ha Isten és Krisztus dicsősége kérdésében, a minél nagyobb és felségesebb nem gondolható, könnyűnek ítéltetik? De reméli — ugymond — hogy e kérdésben igyekezni fog nézeteit kifejteni, a mit hogy annál gyorsabban tegyen, kétkedéseinek megvizsgálására megy át.

„Enyedi Krisztus imádatára iránti kételyének egyik oka — mondja Socini — az, hogy sehol sincs kifejezetten parancsolva, hogy őt imádni kell, s ezt eddig felhozott érvei sem gyöngítették meg! Socininek a kisdetek megkeresztelése mellett felhozott példája pedig — Enyedi szerint — nem tartozik a dologra, minthogy szerinte a keresztiség sem tartozik az Isten és Krisztus tiszteletére, mert ő azt hiszi, hogy a nélkül is lehet az ember keresztény. Itt Enyedi téved, — mondja Socini — midőn megengedettnek veszi azt, hogy nem tartozhatik az isteni tiszteletre, a mit el lehet hagyni, holott ép az a kérdés, hogy minden istentiszteletre tartozó elhagyható-e? a mi azt teszi, hogy minden ilyes nincs parancsolva? Socini ép azt akarja megczáfolni, hogy a mi nincs parancsolva, azt tenni nem szabad. A

kik így okoskodnak, a Krisztus imádását nem tartják valódi istentiszteletnek, sőt azt eltöröltetni akarják. Pedig ez nem azt teszi, hogy általa Isten dicsőítetik, s az isteni tisztelet szellemi értéke nő, ezt csak az ezt cselekvő hiszi... Azt is írta volt neki egykor Enyedi, hogy nincs ok rá, hogy az ember tegye, a mit nem kell tenni és hogy nézeteik a kisdedek megkeresztelésére nézve egyezők. Nem mulaszthatja el ez alkalommal, hogy utóbbi levelében nyilvánított ama nézetét, hogy a mi nincs megtiltva, az némiképen jó, meg ne csejőljön. Nem foglalja szavakba, hiszi, hogy Enyedi maga is átlátja, valamint azt is, hogy ő helyesen hozta fel a kisdedek megkeresztelését illető példát. De Enyedi azt is ellenveti — ugymond Socini — hogy különbség van a Krisztus imádása és kisdedek megkeresztelése kérdése között; mert ezt el lehet hagyni, s ki lehet küszöbölni, de amaz nem, ez szükséges, amaz nem. Socini azért hozza fel ezt — mondja tovább — hogy abból lássék meg, hogy lehet valami olyan is az egyházban, a mi nem parancsoltatik... Enyedi azt is írta levelében, hogy az egyházban az olyaknak kell meg lenni, a mik szükségképen valók, nem a mik csak lehetőek. Ez fölösleges dologisméltás (tautologia), a mit ő nem helyesel, mert látja, hogy sok van, a mit az egyházból kiküszöbölni nem kell, a mik mégis nem épen szükségesek. Enyedi okoskodásának következetlenségét eléggé bebizonyította azzal, hogy elismerte, hogy a Krisztus imádását nem lehet kiszorítani az egyházból, a miből az következik, hogy az nem közömbös dolog (adiaphora), de szükségképen való; azonban rá következőleg mindjárt elbeszélte Socininek a Dávid Ferenczcel volt vitájában a 27. fejezet 4. részében erre nézve tett érvelését, a miből kitetszik, hogy valami lehet nem közömbös, de azért mégsem szükséges, így a Krisztus imádása nem lehet közömbös, de még sem egyszersmind szükséges is, oly értelemben, a minőben Enyedi veszi, hogy t. i. az sem nem jó, sem nem rossz, de Socini szerint mindenestre jó, és olyan, a mit az egyházból nem kell s nem is lehet kiküszöbölni, ha bár nem is szükséges.

„Socini Enyedihez írt levelében azt írta, hogy Dávid Ferencz a közte és Socini közt folyt vitában a közömbös dolgok két lehetőségét értette, egyik az: a mi sem parancsolva nincs, sem tiltva, másik: a mi magában sem nem jó, sem nem rossz. Első értelemben véve előtte közömbös a Krisztus imádása, tehát nem szükséges; utolsó értelemben azonban nem közömbös, mert ő ezt már magában jónak tartja, de azért nem egyszersmind szükségesnek is. Enyedi szerint ellenben az sem nem jó, sem nem rossz, s a mi nincs paran-

csolva, szükségképen tiltva van. Ő az elsőt azzal akarja bizonyítani, hogy a mi sem parancsolva nincs, sem tiltva, némileg rossz; azt pedig, hogy a mi nincs tiltva, némileg jó, azzal bizonyítja, mert a jó nem tiltatik; ugyszintén azt, hogy a mi nincs parancsolva, némileg rossz, azzal bizonyítja, mert a jó parancsoltatik. De Socini ez okoskodást hamisnak mondja, mert okul az vétetik, a mi kérdésben van, s a mit még be kell bizonyítani, t. i. minden, a mi jó, parancsoltatik. Ő éppen ellenkezőjét hozza fel.: némely dolgok magukban jók, még sem parancsoltatnak. Enyedi — jegyzi meg Socini — ama következtetését sem bizonyította be, hogy a mi némiképen jó, némiképen rossz, magában sem nem jó, sem nem rossz, s azért az ilyeket az isteni tiszteletre vonatkozókban megengedhetőeknek nem tartja, mert az Isten a mesterségesen csinált istentiszteleteket gyűlöli s emberi találmányokkal magát tiszteltetni nem kívánja. Érvelését azzal végzi, hogy az isteni tiszteletben semmi egyéb nem jó, mint a mit az Isten rendelt és parancsolt. Erre Socini megjegyezte, hogy az nem emberi találmány, a mi valamely isteni végzésben és munkában kijelentetett és ajánlatott; ilyen Krisztus felmagasztaltatása, országa és uralkodása, a miből következik, hogy őt joggal imádkozhatjuk, s hogy ezt tenni merészelnünk, nem kell rá parancsot várnunk. A mint a Krisztus imádásáról irt könyvében kifejezte, s az erdélyiekhez irt levelében ismételte, csak az egy is, hogy Krisztus az Istennek alá van rendelve s az egyházban és annak kormányzásában helyét pótolja, nem engedi meg, hogy egyedül hozzá imádkozzunk; mert nagy balgaság lenne azt hinni, hogy csak az Istenhez, minden jónak első forrásához és szerzőjéhez, s nem egyszersmind a Krisztushoz is imádkozva, nem lenne helyes imádságunk, valamint az is balgaság lenne, hogy a Krisztushoz, a kinek hatalma van mennyen és földön, a ki teljhatalmu király és a szívek és vesék vizsgálója, ne legyen szabad imádkoznunk s szükségünkben őt segítségül hívunk.

„Többet akart még neki írni — így végzi levelét — hogy meggyőzze arról, hogy a Krisztus országának vallásával annak imádkozhatása tagadása meg nem állhat, s hogy kimutassa, mely szükséges keresztény emberre nézve, az ő országát elismerni, s következőleg mily szükséges megismerni és megvallani, hogy Krisztust jog szerint lehet imádni, és hogy a keresztény vallás ezen igazságának ismerete más ismeretek felett — a mire nézve neki talán ellenkező a véleménye — mennyire hasznosnak tekintendő. De részint az idő, részint betegsége gátolja; végzi tehát most, remélve, hogy azt máskor módja lesz megtenni, ha csak — a miben nem kétkedik — értesül-

het arról, hogy Enyedinek azokat, a miket a kérdésről hozzá irt, nem esik nehezére megolvasni és megfontolni. Isten veled. Krakko. sept. 16. 1596. Krisztushan Tied: Socini Fausto.¹⁾

Sajnos, hogy Socini ellenfele levelét nem közölte egészen, mint közölte sokakét, hanem csak egyes tételeket szedegetett ki belőle tetszése és saját célja szerint. Így csak fentartással fogadhatók Enyeditől vett idézetei, úgy, mint az ő azokra alapított okoskodása és ítéletei is. Oly önhitt vitázónak, minőnek őt írásai mutatják, nehéz tárgyilagosságnak lenni. Terjengő írásának célja tudásának fitogtatása, a kivonatos idézetekre mesterséges dialectikával irt nagy feleleteivel az ellenfelet igyekszik árnyékba s magát mint győztes harczost fénybe állítani. Ez olykor tévedésbe is ejti. Csak egy példát idézek. Enyedinek a Mennyei Jelenések könyve VIII. részéből vett azon idézetéről: „hogy az angyalok a kegyesek áldozatát Isten előtt bemutatják,“ azt írja, hogy az a 3-ik versben nincs meg, de meg van a 4-ikben. „Felmene pedig a jó illatoknak füsti a szenteknek könyörgésekkel az angyalok kezéből az Isten eleibe.“ Nem az-e ez, a mit Enyedi állított? Én annak tartom. Még egy más megjegyzést is teszek. Levele kezdetén Socini csodálkozik, miért vonakodik Enyedi vele hittani levelezésbe bocsátkozni. Azért, mert ismerte Dávid Ferencz bukását, a mit Socini idézett elő; bizalmas beszélgetéseit, a miket mint vendég, házánál és asztalánál vele folytatott, titkon Blandratának azonnal megírván. Enyedi jól tudta ezt, valamint azt is, hogy Socini elvi ellentétes álláspontja s ellene folytatott polemiája Palaeologus Jakab — Dávid Ferencz benső barátja s elvrokona — vesztére is befolyással volt. Én bár meggyőzőbbnek s tanúságosabbnak tartottam volna, ha a választ ama levéllel olvashattam volna, a melyre az iratott; mindazáltal így is annyira becsesnek tartom azt, hogy Enyedi életiratából kihagyhatóak nem véltem. Bár az ő Socini levelében fentartott hittani nézetei és elvei csak töredékesek s nem lehetünk bizonyosak arról, hogy ő azokat oly eszmei összeköttetésben s azon alakban írta, a mint Socini közölte: azon dogmatörténeti értéke is meg van, hogy azokból is látjuk, hogy Dávid Ferencz gyászos végével nem lett vége Erdélyben a tiszta unitáriusságnak, sőt Enyediben, kora egyik legkitünőbb férfiában egész épségében, hamisítatlanul élt az, a mit egyébiránt nagy philosophiai, theologiai, exegetikai műve is — a mint

¹⁾ Fausti Socini Senensis ad Amicos Epistolae. Racoviae. 1618.
 8. 633—647. II. M. Nemzeti Múzeum. $\frac{\text{Th. u.}}{1983.}$ sz. a.

már fennebb ismertetem — kétségtelenné tesz. Nagyobb csapás nem érhetne volna Dávid Ferencz egyházát — az unitáriusokat — mint-ha a dévai ismeretlen sir az ő poraival tanait örökre el- és bezárta volna. De ellenkező történt. E tanok szétszóródva, lelkes tanítványainak szívében és lelkében megfogantak, meggyökerestek s életjogukat és állandó életöket kivívták. A Dávid Ferencz hiteseimnek s reformátori jellemének legbátrabb és leghivatottabb magyarázója, terjesztője és az egyház kebelében állandósítója Enyedi volt, a kihez ellenfele még egyszer a Krisztus imádása tárgyáról irni készült, azonban ismeretlen okból, vagy tán Enyedinek nemsokára bekövetkezett halála miatt — úgy látszik — elmaradt.

Enyedi oly nevü és tudományu író, hogy e latin szövegű válasznak irodalmunkba átültetése már ez által is eléggé indokolva van. Én nagy élvezetet találtam a munkában. Vajha az olvasó se csalódnék elolvasva azt!

(Folytatása következik.)

JAKAB ELEK.

EGYHÁZI BESZÉD.

A KIK AZ EVANGELIUMOT PRÉDIKÁLJÁK, AZ EVANGELIUMBÓL ÉLNEK.

1. Kor. 9. rész, 11—13—14. vers.

Vetés és aratás, munka és jutalom: egymástól elválaszthatatlan fogalmak, elannyira, hogy ha az egyikre gondolok — a másik akaratom ellen is eszembe jut.

Megtörténik azonban néha, hogy a kik örömmel vetnek — sirva aratnak, a kik hiven munkálkodnak, tövis-koronával, vagy keresztállal jutalmaztatnak. Ámde ez kivételes eset és csak azt bizonyítja, hogy nincs szabály kivétel nélkül; mert az ily esetek, vagy az általunk meg nem fogható isteni bölcseségből, vagy az emberi hálátlanságból származnak. Azonban mégis általános szabályul kimondhatjuk, hogy valamint a vetést aratás, úgy a munkát jutalom szokta követni.

Valamint egyesek, úgy nemzettömegek is azon hív lelkeket, kik érdekekben fáradoztak, siettek megjutalmazni minden időben.

A történelem muzsájának beszédes ajkai s amaz emlékoszlopok, melyek jeleseinket örökíték, századokról századokra fennen hirdetik: hogy a munka jutalom nélkül nem maradhat. Ily értelemben mondja szentkönyvünk is: méltó a munkás a maga bérére.

És ha már jutalomban, kitüntetésben, javadalmakban részesítetnek az anyagi jólét előmozdítói is, mennyivel inkább jutalomra méltóbbak, kik a lelki élet, a jelen- és jövőendő-élet üdvösségén fáradoznak?

Avagy nem méltó-e a jutalomra a Jézus evangéliuma igazságainak magvetője? Nem méltó-e jutalomra a lelki tanító, ki mint egy szellemőr van állítva a népek elébe, hogy azokat intse, oktassa, lelkesítse — hivatásaikra, emberi méltóságaikra, Isten, maguk és emberbarátaik iránti kötelességeikre szüntelen — hogy miként a népek lelkiösmeretje: rettentve menydörögje a bűn átkát, a testiség veszedelmét és fennen hirdesse — az áldozatkészség, jó cselekedetek, szép, jó és igaz, szóval: az erény üdvét, boldogságát!...